

İmparatorluk ve Bedevilik

Hayrettin Özler*

“Suyun suya benzemesinden daha çok geçmiş geleceğe ve hale benzer”*

İbn Haldun

Öz

Modern dünya düzenlerinde yaşanan krizler aynı zamanda demokrasi ve cumhuriyet idealinin olmazsa olmazı kabul edilen ulus devletinin kriziyle de kesişmektedir. Kabileleşme, kitleselleşme, mutlak yoksulluk, göç ve iç savaşlar imparatorlukların yıkıntıları üzerine kurulmuş emperyalist siyasi ve iktisadi yapıların bir yan ürünüdür. Ulus devletinin kendisi de isteksizce de olsa en baskıcı ve yalnızlaştırılmış da olsa hâlâ kabul gören emperyalizm modellerinden birisidir. Bu makale kümeleşme ve kitleselleşme eğilimi gösteren, tâbiyet veya yaderklik ilişkilerine ya da egemenlik ve bağımsızlık gibi yanlışlara karşı yeni özgürlükçü ve hürriyetçi siyasal teorik arayışlara bir katkı sağlama niyeti taşımaktadır. Böyle bir teori muhtemelen bir devlet veya rejim teorisi değil çoğulcu bir toplum ve toplumlararası ilişkiler teorisi olacaktır. Bu yazı bunu yaparken İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinden faydalanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bedevilik, İmparatorluk, İbn Haldun, Umran ve Ulus-devlet.

Empire and Bedoinism

Abstract

The crises which modern world systems have been going through overlap the crises of nation-states which were once considered to be sine qua non of democratic and republican ideals. Tribalisation, popularization, absolute poverty, immigration, and civil wars are the side products of national-imperialist political and economic structures built on top of the leftovers of the old empires. The nation-state itself is one of the most unenthusiastically repressive and desolately well-accepted imperialism models at present. This article intends to contribute to novel emancipatory and libertarian political-theoretical pursuits in opposition to the relations of heteronomy or allegiance and to the fallacies of sovereignty and independency which in general show aggregative and populist tendencies. Such a theory would probably be a theory of society or a theory of intra-societal relations not a theory of state or government. In doing so this paper turned to the accounts of the *Mukaddime* of Ibn Khaldun.

Keywords: Bedoinism, Empire, Ibn Khaldun, Umran and Nation-state.

* *Mukaddime*, s. 166.

Giriş

Liberal Düşünce Dergisi'nin İmparatorluk temalı bu sayısının amacı yeni bir siyasal fantezi veya ütopya arayışından ziyade bütün modern siyasal fantazyaların krizini ortaya koymak olsa gerek. Geleceğin siyasal organizasyonuna dair sorular ve meseleler ile önümüze konan her siyasal-yönetmel alternatif geçmişte denenmiş yukarıdan aşağıya dayatılan zorun ve baskının ve sözde isyan ve devrimlerin siyaseten iflasının bir sonucudur. Görünen o ki, bütün merkezi ve kolektivist projeler iflas etmiş ve bireycilik de dâhil bütün aşırılıklar aşılmıştır. Bu proje ve aşırılıkların yol açtığı nihilizmden veya krizden çıkmak için hem iktidarı hem direnişini hem itaati hem özgürlüğü hem yerelliği hem evrenselliği mümkün kılacak alternatif örgütlenme ve yönetme arayışları hızlanmıştır. Fakat her alternatif arayışı bizi geriye dönüp bakmaya ve geçmişini sorgulamaya teşvik ediyor. Hakikaten Hannah Arendt'in, *İnsanlık Durumu* adlı eserinde dediği gibi geleceği inşa etmeye girişen insan önce geçmişini sorgulamakla kalmamalı sadece geçmişini sorgulamalıdır, bir başlangıcı başlatmak bu şekilde olur.¹ Burada eskiciliğe kaçmadan insanlık durumumuzu daha iyi anlamak için tarihe, İbn Haldun'un deyişleriyle umrandan doğan ahvalimize bakacağız. Haldun'un *umran* ilmi bir hal ilmidir, insanlık hali, halden hale geçiş ve bu geçişlerin dinamikleri (illet ve sebepleri) hakkındadır. Bu sayının konusuna katkı sağlamak ve "klasiklerin" nasıl okunmasına dair daha evvel yapılmış bir tartışmaya² örnek sunmak adına bu makalede ağırlıklı olarak İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinden yararlanacağım. Bunu yaparken amacım imperyal toplum tahayyülüne hafif ve minyatür bir mukaddime yazmaktır.

İmperyal Toplum

Bir insan yığınınını toplum yapan şey ne onun coğrafi ve politik sınırları ne de onun organik birliğini ve tüzel varlığını simgeleyen merkezi kurumlarıdır. Bir insan yığınınını toplum yapan şey bireyler, topluluklar, simgeler, nesnelere, değerler ve normlar arasında hareket eden eklemler ağıdır. Bir toplumda dayanışmanın ve çatışmanın temeli ne olursa olsun, bu çatışmalar semboller ve anlamlarla -yani bir simgesel düzen-dizge içinde- var olmak zorundadır. Bu bağlamda her toplum hermeneutik ve/veya fenomenolojik sosyolojik incelemenin bile içine nüfuz edemeyeceği kadar gizemli simgesel bir düzendir, tıpkı "Elif lam mim" gibi.³ Bireyleri toplum ve toplumu bireylerden oluşan bir şey yapan şeyler, *elifleri mimplere* bağlayan "*lamlar*"dır, lamiselerdir. Toplumun

1 Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

2 Hayrettin Özler, "Mahlaslar Deryası/Fikir Sahrası: Türk/İslam Sentezi ya da Antinomisi", *Muhafazakâr Düşünce*, Ankara 2018, Sayı: 54, ss. 245-270.

3 Bu ve buna benzer ayetler Kuran'da tevili ve tefsiri en zor (müphem) kabul edilen ayetlerdir.

(community) bir “*commonality*” olma niteliği “*communication*” içinde olma halinden sonra gelir, topluluk bir toplum olmadan önce -apriori olarak- bir iletişim sisteminin varlığının zihinsel (kognitif) bir kabulünü gerektirir. Aynı şekilde bir toplumu imperyal veya evrensel bir toplum yapan (büyük “İ” ile İmparatorluğun kurucu toplumu yapan şey -aracı ve yaşama toplumu değil!) onu küreye bağlayan lâmiselerdir. Bir toplumu küresel -âlemşümül- yapan işte onun bu “imperyalite”sidir.

Bir imparatorluk ideası bir topluluğun ötekine üstün (transcendent) değil, kendini aşan (*transcendental-aşkın*) tahayyülleri, aşkın muhasebesi, aşkın birikimleri, aşkın mübâyenet ilişkileri ile malûm olur. Bir medeniyet kurma veya bir medeniyeti kurtarma pratiği olarak imperyalleşme süreci sadece kendinde ve kendisi için bir toplum olmak yolunda değil, kendini oluşturan ötekilerle kuracağı mübâyenet ilişkileri yoluyla var olur. Diğer bir ifadeyle imperyal toplum hem kendi içinde hem kendi dışında var olur. Bir medeniyetin taşıyıcısı olan imperyal toplum bir kendilik, bir özcülük veya bir egemenlik veya bütünlük arayışı içinde olamayacağı gibi böyle bir toplum düzeninde hiçbir unsur diğer topluluklar adına da karar veremez.

Bizim burada imperyal toplumdan kastettiğimiz şey, Hardt ve Negri'nin bir biyoiktidar biçimi olarak sermayenin ve egemenliğin tamamen örtüştüğü küresel bir hegemonya değildir. Hardt ve Negri *çokluğu* ve *imparatorluğu* “ulus” gibi üniter, özerk ve mutlak olma davası güden teolojik-politik iktidar yapılarından ayrıştırır. Ayrıca imparatorluğun ve onu oluşturan ve ona direnen çokluğun bir mutabakat veya sözleşme biçimi olmadığını üç eserinde de vurgular.⁴ Bizim de burada geliştirmeye çalıştığımız imperyal toplum tahayyülü pek çok açıdan İbn Haldun, Kant, Tocqueville, Spinoza, Hardt ve Negri gibi her bir düşünürün gizli düşlerindeki gerçektir. Her siyaset filozofu veya düşünür, imparatoru olmayan bir imparatorluk ya da imparatorluğu olmayan bir imparatorudur düşünde.

İmperyal Muhayyile

Toplum, devlet ve siyaset gibi çoğul yapı, eylem, aktör ve yaşam alanlarını bir tümellik arayışı içinde tekillığe indirgemeyen, aksine tüm bu tarihi bir bedevilik, çokluk ve yersiz yurtsuzluk anahtar kelimeleri ile anlamaya çalışan bir muhayyileden bahsediyoruz. (Bu insanın yeryüzündeki hikâyesidir, dünyayı yurt edinmeye çalışırız ama yerleşmeden geçip gideriz.) Bir göçerlik, göçebelik,

4 Hardt ve Negri'nin Ayrıntı Yayınları'nca Türkçeye kazandırılan bu üçlemesi sırasıyla şunlardır: *İmparatorluk* (2001, Abdullah Yılmaz'ın çevirisi), *Çokluk* (2004, Barış Yıldırım'ın çevirisi) ve *Ortak Zenginlik* (2009, Efla-Barış Yıldırım'ın çevirisi).

akış ve karışma hali içinde yaşadığımız bu dünyayı tanımlamada yararlanabileceğimiz anahtar kavramlar arayışından... Örneğin küresel toplumsal hareketlerin ve göç olgusunun analizinde kullanılan en iyi benzeştirmelerden biri ve hatta en orijinal teorik yaklaşımlardan biri de İbn Haldun'un Umran kuramı ve onun bedevilik, hadarilik ve asabiyet gibi anahtar kavramlarıdır. Irk, sınıf, kent ve ulus gibi sınıflandırma ve kavramsallaştırma biçimleri analitik gücünü giderek kaybederken bedevilik giderek daha fazla ihtiyaç duyduğumuz doğal ve evrensel bir kolektivite kavramsallaştırmasına olan karşılanamaz ihtiyacımıza *su gibi* yetişmekte, bu ihtiyacı karşılamaktan çok onu ortadan kaldırmaktadır. Mesela modern "Yeni" toplumsal hareketler tekil bir küresel toplumun veya kültürün olduğu kadar ulusal bir cemaat kimliğinin dayattığı emperyalist özelliklere karşı da bir direniştir. Bu toplumsal hareketler ve diğer önemli bir sorun olarak görülen küresel göç olgusu ulus, etnik köken ve ırk gibi yerel duvarları yıkarken yereli ortadan kaldırmamakta ancak yerel olan ne kadar hayır ve şer varsa onları evrensele dolayımaktadır.

İmparatorlukları tüm insanlık tarihi boyunca ve neredeyse istisnasız bir şekilde kuran işte bu bedevi pratiklerdir. Bunu söylemek kolay ama ispatlamak kolay değildir. İbn Haldun'a göre asli olan bedevi hayattır, hadari hayat bedevi hayatın tedrici gelişmesiyle ortaya çıkar. Bunun ardından bedevi hayat tamamen ortadan kalkmaz, aksine biri ötekini besleyerek yaşamaya devam eder.⁵ Bir asabiyeği bir imperyal tahayyüle dönüştürme kapasitesine sahip olan bedevilik her ne kadar asabiyeği mekâna bağlayıp yerleşerek hadarilikle (bir tür saltanat, sulta, hükümlanlıkla) sonuçlansa da, iki ümran (bedevilik ve medenilik) biçimi arasında var olan çatışma uzamı (mekân ideasını) yerle bir edip, hem zaman hem uzam olan tarihselliği kurtarır. Böylece bedevilik (iptidai yaşam formları, yurtsuzluk, göç, hicret ve mültecilik) her medeniyetin ve imparatorluğun aşılacağı ve/veya başlatıcısı olurken ortaya çıkacak yeni medeniyet-ümran elbette geçmişin şimdide ve şimdinin gelecekte bir izdüşümü olmayı sürdürecektir. Çünkü hadaret bir toplumun en medeni olduğu zirve noktası olup ardından çöküş gelse de hadaret bir yere kaybolmaz, sonraki toplumlara intikal eder.⁶

Bedevilik var oldukça -ki İbn Haldun'a göre ortadan kaldırılamaz- kozmopolit (küresel) bir devlet ya da imparatorluk hiçbir zaman olmayacaktır. Kaldı ki evrensel bir devlet veya toplum hiçbir zaman özgürleştirici de olmayacaktır. Bedevilik pek ala bir şekilde Kantçı evrensel misafirperverlik gibi insani

5 İbn Haldun, *Mukaddime I*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s. 326.

6 Bedavet düşük iş bölümüne dayalı, basit maddi üretim tarzı ve sade bir tüketim tarzı iken hadaret daha ileri ve karmaşık bir maddi yaşam formu ve kültürü olarak anlaşılabilir. Siyasal olarak bedavet bir tür patrimonyal-kurucu ve karizmatik liderliğe dayanırken hadaret daha bürokratik ve mülki-hukuki bir idare biçimi olarak anlaşılabilir.

hak ve özgürlüklerin evrenselliği ile evrensel-tekil bir dünyevi-siyasi otoriteye karşı direnişin evrenselliği fikrinin kurucu ideası olarak görülebilir. Medeniyet ve hatta küreselleşme dediğimiz şey mekânların, tatların, kokuların ve renklerin karışımı olmaya devam ederken bu devamlılığı sağlayanlar, yani zamanın gerçek sahipleri, öyle görülüyor ki, sermaye, emek veya ulus devlet değil hep bedeviler olacaktır. İbn Haldun'un bedeviliğe-medeniliğe verdiği bu döngüsel önem veya bengi dönüş fikri aynı zamanda onun bu uzam yıkıcı bakış açısının ve zamanı mekâna tabi kılmayan ileri görüşlülüğünün de bir göstergesidir. Özgürlüğü nasıl tanımlarsak tanımlayalım en nihayetinde insan mekânın ve mekânın ona dayattığı kimliklerin sınırlılıklarından kurtulduka zamanı daha özgür yaşayacaktır.

İbn Haldun bedeviliği asli bir durum olarak kabul ederken anarşinin (düzensizliğin, otoritenin yokluğunun veya herkesin herkesle savaş içinde olduğu Hobbesçu bir doğa durumunun) imkânsızlığını ve hatta abesliğini ortaya koyar. Hiçbir insanlık durumu tam bir kargaşa manasında anarşik olamaz; İbn Haldun hükümdarsız veya şeriatsız (devletsiz, anayasasız) bir içtimai hayatın mümkün olduğunu kabul eden ender düşünürlerden biri olsa gerek.⁷ Burada bir parantez açıp İbn Haldun'un ne Makyavelli ne de Nizamü'l-Mülk'ün yaptığı gibi, hükümdarlara tavsiyelerde bulunmadığını, nasihat etmediğini belirterek siyasetname ve nasihatname geleneği gibi *naif realizmden* uzaklaştığını da vurgulamak gerekir. Çünkü Mukaddime'e yöneticilerin nasihat ve tavsiye almak için bilgelere değil sıradan insana, halka (çokluğa), danışmasının daha doğru olacağını söyler. Hatta (bilgeler ve cin fikirliiler gibi) zeki insanların değil ortalama bir zekâyâ sahip insanların yönetici olmasının daha iyi olacağına dair öngörülerini ile Plâtoncu ve Makyavelci düşünceden de ayrılır.⁸

İmperyal Toplumun Asabiyesi

İbn Haldun'un katı bir şekilde tanımlamaktan kaçınmış olduğu asabiyet kavramı bazen bir terimden ziyade bir temadır ama ustalıkla (esnek ama tutarlı biçimde) kullanıldığı ölçüde de oldukça teknik (pratik) bir terimdir. Bu terimin "teknikliği" onun metafizik, materyalist, psikolojik ve rasyonel açıklamaların hiçbirini dışlamıyor oluşundan gelir. İbn Haldun'a göre bedeviliği (badiye veya bedaveti) medeniliğe (hadariliğe) taşıyan -veya başlangıcı sonuca bağlayan-ivme asabiyedir.⁹ Bedavet ile medeniyet döngüsü arasında bir neden değildir

7 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 216.

8 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 419.

9 Süleyman Uludağ Mukaddime'ye yazdığı girişin temel kavramlar kısmında (B/II-ss.90-95) asabiyetin farklı düşünürlerce ne şekilde başka dillere çevrildiğine dair detaylı bilgiler vermekte ancak bu

asabiye; daha çok bir başlangıcı (badiyeyi, uyanışı) amaçlanan bir sonuca (dinginliğe) taşıyan arzudur. Burada asabiyeyi bir terim ve bir kavram olmaktan ziyade bazen bir düşünce ve imgelem tarzı ya da bir ortak biliş (common sense) olarak düşünmek yerinde olacaktır. Her türlü ortaklaşa veya kolektif faaliyeti mümkün kılan bir biliş hali olarak *asabiye* sadece bedevilerde değil kölelerde, göçmenlerde, kardeşler arasında ve yersiz-yurtsuzlarda (İsrailoğullarının asabiyesi) ve sonsuz uzamda (çölde-*mekânsızlıkta*) ve hatta yoklukta ve açlıkta (imkânsızlıkta) ortaya çıkıp serpilebilir.

Öyleyse asabiye ferdi bilişlerden eklemleme ve artikülasyon (boğumlanma) yoluyla kolektif bir bilincin doğuşudur; bu bilinç koparıcı, dışlayıcı ve ayrıştırıcı olmaktan ziyade birleştiricidir ve yayılma eğilimi gösterir. Fakat aynı biliş bir merkez fikri ile ortadan kalkabilir. Bir çatışma, anomi veya belirsizlik anında insanların güç, arzu, irade veya istençlerinin ortak bir yöne veya gayeye doğru akışına olanak veren iletişimsel akıl olarak da okunabilir. Veya bir mübâneyet ve dayanışma yönünde bir yaşamsal hamle, hatta ereğine ulaştığında dinginleşen bir enerji yoğunlaşması (şehvet ve libidinal enerji gibi) olarak da okunabilir. İnsanları bir hükümdarın etrafında toplanması ve hükümdarın kendini böyle bir hakla donanmış olduğunu iddia etmesi de asabiye ile olur.¹⁰

İnsanlar birbirlerine bağlanmaktan ziyade bir merkeze, ideolojiye, makama ve mezhebe bağlandıklarında asabiyeyi kaybedebilirler. Asabiyenin düşmanı durma ve yer yurt edinmededir. Oysa asabiye sürekli bir mülk edinme, iktidar mücadelesi veya direniştir. Çünkü asabiyenin nihai gayesi *mülki tegallüptür*, bir hegemonyadır, amacı öteki asabiyeleri ortadan kaldırmak değil kendine katmaktır, mülki tegallüp için asabiyelerin birbirine eklemleme gerekir. “Böylece asabiyetlerin hepsi bu asabiye içinde kaynaşır, tek ve büyük bir asabiyet imiş gibi bir hale gelir”.¹¹ İbn Haldun’un bir hanedanlık dediği yerde biz imperyal kavramını kullanırsak, [bir imperyalın] asabe sahipleri ne kadar çoksa, o devlet o nispetle kuvvetli, sahip olduğu memleketler ve topraklar o derece fazla olur. Bunun için de daha geniş bir mülkü bulunur”.¹²

kavramın oldukça farklı ve zaman içinde değişen çok anlamlılığına dikkat çekmektedir. Hatta ihtiyaca göre kavramın anlamının yeniden düşünülmesi gerektiğini söylemektedir. Bu konuda Uludağ ile aynı fikirde olduğumuzdan bu kavramın sabitleneceği bir eşanlamlılar kümesinin olmayacağını belirtelim ve burada kavramdan çıkardığımız anlamların katıyeti üzerinde ısrarcı olmadığımızı belirtelim. Bizim burada tercih etmediğimiz ve karşı çıktığımız kullanımların başında bazı oryantalistlerin tercih ettiği veya kavrama yüklediği milliyet fikri, taassup, milliyetçilik ve kabilecilik gibi anlamlardır. Bununla birlikte elbette kelimenin aseb (vücuttaki sinirler, bağlar) ve isabe (sarginlik) gibi kök anlamları vazgeçilmezdir.

10 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 215.

11 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 350.

12 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 385.

Mülk bir haslettir ve onun göstergeleri adalet ve müsavattır.¹³ Mülki tegallüp başkalarına korkudan veya makama veya mevkie rağbetten dolayı ikramda bulunmak demek değildir. Mülkün imtiyazlarına tevessül etme, sığınma ve yanaşma olma ve kendini kayırmaya dönüştürebilen hadarilik toplumların merkezini veya yönetsel güçlerini tembelleştirmekte ve nihayetinde acze ve zillete düşürmektedir. Bu durumda mülk, sevgi gibi, kaybedildiğinde tekrar kazanılamayan bir şey olarak başka yere veya asabiyeye geçecektir. İbn Haldun'a göre mülk "izafidir". "Bu izafet, iki müntesip, birbiriyle münasebeti olan iki şey (örn. hükümdar ile tebaa), arasındaki nispetten ibarettir". Hükümrancılık *rıfka* (rıza değil, karşılıklı müdafaaya) dayanır.¹⁴ Hükümdar tebaasına ve tebaa da hükümdara izafetle sahiptir. Aksi taktirde "tebaa hükümdarlarının katli hususunda ittifak eder". Artık asabiyet bozulmuş demektir.

İbn Haldun'un hep kaçınılmamız gerektiğini söylediği yerleşiklik (bir yere çökme) hali ve ağırlıklı olarak hükümetlerin hüküm ve tedibi olan yasayla yönetilmek asabiyenin (veya din ve imanın) zayıflamasının hem bir sonucu hem bir sebebi olabilir. İbn Haldun dini-ilahi (Şer'i) hükümlerin imanla kabulünün zati bir mesele olduğu için kişilikte zayıflamaya yol açmadığını düşünürken kanunların (Şeriatın) tatbiki uğruna konulan müeyyide, korku ve baskı ile yönetmenin bireylerde mücadele etme ve cesaret duygusunu kıracağını düşünmektedir.¹⁵

İbn Haldun Aristo gibi insanın sosyal bir varlık olduğunu, ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağı için doğası gereği olarak hadariliğe muhtaç olduğunu ve buradan da hadariliğin doğal bir zorunluk olduğunu kabul eder ama aynı zamanda asli olan içtimai durumun bedevilik olduğunu söyler. İbn Haldun'un kafası insan doğası konusunda karışık değildir, o sadece özcülükten ve indirgemecilikten kaçınarak insan doğasının hem sosyal hem anti-sosyal (saldırmak ve haksızlık yapmak) yönünü kabul eder.¹⁶ Bu yüzden insanlık durumunun, düşünme ve yaşam tarzının, değişimini açıklamaya çalışan ilk önemli düşünürlerdendir. İnsan doğasındaki bu (kültürel) değişimin müdahalelere direneceği, tedrici, yavaş ve kendiliğinden gerçekleşeceği şeklinde bir izlenime sahiptir.

İbn Haldun'un asabiye, bedevilik ve menatik (çevre) gibi kavramları ustaca (esnek ama tutarlı) bir teorik çerçevede kullanımı bu kavramları sıradanlıktan çıkarmakta ve en az Spinoza'nın *conatus'u* kadar önemli hale

13 İbn Haldun, a.g.e., s. 357.

14 İbn Haldun, a.g.e., s. 419.

15 İbn Haldun, a.g.e., ss. 332-333.

16 İbn Haldun, a.g.e., ss. 213-215.

getirmektedir.¹⁷ Bidayet (badiye) merkezi otoritenin olmadığı, bir merkezin olmadığı, başlangıç veya kalkışma halidir. Bidayet durumu ya da rakiplerle çatışma hali veya bir merkeze karşı direnme anı hep *conatus*'un (yaşama çabasının) bir *asabiye*'ye dönüşmesi ve onun da bir *socius*'a dönüşümü ile yani kolektif hareketle ilişkilidir. Asabiye insanlar bidayet halinde iken yükselişe geçer ve imparatorluğu kuran güce dönüşür. Buradaki bedevi ruh (asabiye) imperyal olanın kurucusu haline gelir. Asabiye (asb ve isabe) akrabalıktan öte bir bağ veya bağlantı anlamına gelmektedir. Çünkü akrabalığın olmadığı durumlarda da asabiye ortaya çıkar. O kurucu bir iletişim, direniş ve kolektif hareket dinamiğidir, örneğin evrensel bir cemaatin kurucu -imar edici, ümran-unsuru olan Hz. Muhammed'in (SAV) *ashabı* derken kastettiğimiz gibi.

İmperyal Toplumun Mekânı

Mukaddime'de merkez ve çevre diyalektiği veya analitiğiyle sıklıkla karşılaşırız. Merkezde, yani kanun ve zorun egemen olduğu yerlerde, fıkıh gelişirken yeni fikirler ve felsefe boğulur; yeni, farklı ve aykırı fikirler ise çevrede (menatıkta) artmaktadır. Basra'yı İslam tarihinin belli dönemlerinde farklı mezheplerin ve aykırı fikirlerin çıkış yeri yapan şey bu merkezden uzaklığıdır, İbn Haldun'a göre. Bu da menatığın yönetilmesindeki güçlüğün ve merkeze direnmesinin sebebidir. Merkezin güçlenmesi, kendisini sürekli korumaya alması Mukaddime'de bir ipek böceğinin kendi ördüğü kozada ölmesine benzetilir.¹⁸ Haldun'un toplum biliminin işte merkezi değil çevreyi, durağanlığı değil değişimi, medeniliği değil bedeviliği öncelemesinin nedenini yeni bir okumayla bugün daha iyi anlıyoruz.

Çoğu zaman merkezi inanç sistemleri daha çok merkezi esas alan onu kurtarmaya çalışan ideolojilere dönüşerek güçlenebilir fakat asabiye, din-iman ve benzeri gaybi inanç ve duygular merkezde zayıflar. Merkezi bir inanç sisteminin zayıflaması kenarda ve uçlarda gerçekleşir, fikir ayrılıklarının bolca görüldüğü bu yerlerde aykırı felsefeler ve mezhepler (ekoller) gelişir. Asabiye yine bu mekanlarda doğar, mutabakatın güçlü olduğu merkezlerde değil. İbn Haldun'un mukaddimesini bu minvalde okuyunca onun seçtiği yöntemi ümran ilmini savunurken onu bir din, uygarlık veya milletin tarihçiliğini

17 Conatus dediğimizde aklımıza üç edim gelir: korumak, sürdürmek ve güçlendirmek. Erdem insanın kendi varlığını koruma ve geliştirme istek ve gücü olarak anlaşılan conatus çabalama anlamına da gelir. Buna göre kendi kendini korumak için çaba göstermek erdemın özüdür. Bkz. Güngör Feyza Şule (2015) Spinoza'da İyi ve Kötünün Conatus (En İyi Şekilde Varlıkta Kalmakta Israr) Bağlamında Değerlendirilmesi, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 20, ss. 131-142.

18 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 360.

yapmaktan ayırdığını fark ederiz, zira böyle bir yöntem taklitçiliğe ve hatta peşin hükümlere ve yalana bulanmak demektir.¹⁹

Ulus, ırk, millet gibi kavramlarda her ne kadar bir süreklilik vurgusu varmış gibi görünse de onu toprak, mekân, servet, çokluk ve geçmişle övünme gibi bir zaman ve mekânla tanımlama çabaları boşa çıkmaktadır. Hiçbir kimliği belli bir zaman ve mekân içinde sabitleyemezsiniz. Bu çabalar hiçbir zaman bir özgürleşme ile sonuçlanmadı ve sonuçlanmayacaktır. Bir başlangıç ve öz arayışına karşı bedevi duruş her türlü zamansallaştırma ve mekansallaştırma girişimine karşı her daim imperyal tahayyülleri beslemektedir. Yereli evrensel dolayım(la)mayan her bakış veya ilmi görüş eksiktir. Milliyetçiliğe hizmet eden “her şey karşıtı ile vardır tarzı bir yapısalılık” ve “siyaseti bir kazan-kaybet oyunu olarak gören realizm” yerini post-yapısalcı bir tarzda dışardakini içselleştirme içerdekini dışsallaştırma girişimleri ile aşılacak zorundadır.

Bu minvalde post yapısalcı bir bakış açısıyla Mukaddime okumak bir bağlamı ve yapısı olmayan imparatorluk nosyonunu anlamak için etkileyici bir açılım sağlayabilir. Hiçbir imparatorluk belli bir merkezden yönetilmez, imparatorluk merkezsiz bir yapı olmasa da merkezi güç gücünü merkezin dışından alır, merkez her zaman dışarıdadır. Merkezin bu hep kendi dışında oluşu imparatorluğa sürekli bir manevra alanı açar ve onun dinamik güçlerini çatışma ve mukabele ilişkileri içinde hep hareketli tutar. Merkez her zaman kontrolünü artırma çabaları içerisine girebilir ama bu çaba merkezin parçalanmasına çevrenin kendi kısmi ve merkezden bağımsız arzularının güçlenmesine neden olur. İmperyal merkez sınırlara değil her zaman uçlara (lamiselere) sahiptir. Merkezdeki gücü sağlayan şey bu uçlarda gösterilen başarıdır, sınırları aşma becerisi ve daha fazla kaynağı insan, sermaye ve üretime eklenme becerisidir. Bu yetenek hep yeni fikirlere ve yeniliklere açık olma halini beraberinde getirir. İmperyal yapı merkezi durağanlıktan uzaklaştıran sürekli bir yenilenmedir. İmparatorlukların merkezi (başkenti) sınırlara uzak değil yakın olmalı, küreyle bağlantısını maksimum düzeyde tutacağı yerlerde olmalı ve pek çok merkezi olmalıdır.

İmperyal potansiyele sahip bedevi toplumlar kendilerini koruyacak surlara, taşınmazlara ve sınırlara değer vermezler. Bedevi toplumlar diğerlerinin hak ve hukukuna daha az tecavüz ettikleri halde hadariler daha barışçıl göstermeyi başarabilirler. Yerleşik ve hadariler ise asabiyeenin zayıflığından kendilerini koruyacak sınırlara, surlara ve taşınmaz silahlara daha çok ihtiyaç duyarlar. Bedevilerde nesebe (veya din, inanç, gelenek, değer ve yaşam tarzı

¹⁹ İbn Haldun, a.g.e., ss. 190-196.

gibi o minvalde bir bağ veya rabıtaya) bağıllık varken hadarilikte mensubiyet bölgeleridir (mekâna, memlekete).²⁰

İmperyal Toplumun Kimliği

İbn Haldun kendi zati varoluşu ve düşünceleri bağlamında da aslında bir bedavidir çünkü o ne bir doğulu ne de bir batılıdır, o sürekli seyahat halini koruyan biri olarak hem doğu hem batıya ait kaynaklardan etkilenmiştir. Asabiye kavramı üzerinde duran onun kadar dini bütün birinin bir milliyetçi veya dinci olmaması oldukça enteresandır. Hal böyleyken Oryantalistler ve milliyetçiler İbn Haldun'un asabiyesini ulus, millet, ümmet ve din şuuru ile özdeşleştirmeye çalışabilmektedirler.

Mukaddime halifeliğin saltanata dönüşmesi kısmında asabiye'nin bir ideoloji gibi kötüye kullanılmasını eleştirir. Çünkü asabiye ile kurulsalar da devletlerin bir sözleşme, devrim veya liderlik yoluyla ihtiyari bir kuruluş olmadığını savunur.²¹ Asabiye Aristo'nun form kavramına benzer şekilde kullanılır, yani bir topluluğu devleti (kanun-yasa-hukuk) kurmak için veya onu telosuna yönlendiren bir hareket ettirici güç olarak görülür. Aksi bir durum mesela asabiyetle övünmek, onu kötü ve yanlış amaçlar (servet ve mal-mülk kazanmak) için kullanmak, milliyetçilik, mezhepçilik, soya dayanan üstünlük davası gibi başkasının zararına kullanmak açık bir şekilde eleştirilir. Devleti kendi arzularına göre yöneten hükümlerinin hakkı ve adaleti yerine getirmekten uzaklaşmaları toplumu devlet etrafında toplayan asabiye'yi de yok edecektir. Asabiye ayırıcı değil birleştiricidir; kabileleri ve kavimleri bir araya getirmek için ve düşmanı korkutmak ve caydırmak için gereklidir. Zira Allah'ın haram kıldığını helal kılan, zulmeden ve sadece saltanatı kan ve şiddetle sürdürmeye hizmet eden haksız ve hukuksuz bir asabiye devleti parçalamış, halifeliğin saltanata dönüşmesine hizmet etmiştir. Böylece hem Tabii mülk (bir maksadın ve arzunun icabına göre şehvet (hırs), arzu, garaz vs. ile idare), hem Siyasi mülk (akli ve dünyevi genel fayda icabına idare) hem de Şar'î mülk (niyabet, vekalet ve hilafet gibi nazarı şer'inin gereğine göre tüm insanlığın uhrevi iyiliği için yönetmek) yıkılmış demektir.²²

Ulus, cemaat ve ümmet gibi homojen veya total birlik tahayyüllerinin aksine imperyal tahayyül birliğin temelini aynılık veya benzerlikte değil farklılıklarda arar. Her toplum aslında bir farklar ve farklılıklar sistemidir, yapısal ve post-yapısalcı yaklaşımlar toplumun belli bir gramer veya dil oyunlarını

²⁰ İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 336-337.

²¹ İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 439-447.

²² İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 421.

biçiminde yapılandığını kabul eder. Bu yönüyle ulus, cemaat ve ümmet gibi kavramlar her ne kadar bir biçim-form niteliği taşısa da o biçime biçimini veren bünyesindeki karşıtlıklar ve farklardır. İmperyal toplumlar farklı milletleri, cemaatleri ve hatta dinleri barındıran yapılardır. Toplumları büyük, muazzam vs. yapan şey işte bu imperyalitedir. Örneğin, imperyal toplumlar veya imparatorluklar yıkılmazlar, ama parçalanabilirler. Bu dünyanın veya tarihin sonu değildir, yeniden toparlanırlar, çünkü birbirlerini inkâr etmezler.

Tarihin ve dünyanın sonunu getirecek olan küresel tekil emperyalist bir imparatorluk olabilir ki bu tarih dışı bir olgudur ve hiçbir zaman olmamıştır (Nuh tufanından önce olmuş olabilir!). Parçalanmış bir imparatorluktan kaç yeni bütün çıkacağı ve bu bütünlerin ne kadar dayanaklı olacakları imperyal birikimden ne kadar şeyi miras aldıklarına bağlıdır; ne kadarından kurtulduklarına değil. Örneğin Türkiye toplumunu tüm etnik, kültürel ve siyasal krizlere rağmen bir arada tutan şey ne onun yüzyıldır kurmaya çalıştığı ulusal kimliği ne dili ne devleti ne de dinidir. Bir toplumu bir arada tutan şey devlet, rejim, ideoloji veya Türklük veya Müslümanlık gibi kimlikler değil onun geçmişten gelen imperyal kimliğidir. İçinde yaşadığımız her toplum kendisine dayatılan kimlikler sayesinde değil bu kimliklere karşı gösterdiği direniş sayesinde ayakta kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle birlik, beraberlik ve bütünlük gibi yüceltmekten sıkılmadığımız şeyleri her türlü kendilik ideolojisine karşı verdiğimiz mücadeleye, daha doğrusu toplumun yapısal direncine, borçluyuzdur. İmperyalitesi bir toplumun bağımsızlık sistemidir, kendisini oluşturan parçalardan birinin büyüyüp ötekine karşı mutlak bir üstünlük kazanmasına veya dışarıdan (yukarıdan) dayatılan bir üst-kimliğe karşı gösterdiği dirençtir. İmperyal kimlik bir üst kimlik değildir, topluma içkin olan aşkın muhayyilesidir.

İbn Haldun, her şey doğar büyür ve ölür gibi basit bir çıkarımda bulunmuyor, bu görünen dizgenin²³ arkasındaki görünmeyeni bulmanın önemine değinir. Bu sebeplerin kökeni mülkün tabiatından gelir ve şunlardır, mülkün tek kişinin hakimiyetine dönüşme eğilimi (otoriteryanizm), lüks ve refaha düşkünlükle gelen yüksek vergilendirme (devletin ve elitin kendinde amaç olması-devletçilik, refah devleti olma) ve en nihai aşama ve önemlisi bedeviliği (özgürlüğü, hürriyeti girişimciliği, özgürleşimi ve direnmeyi) terk ve unutmak.²⁴ İşte onun da arayıp ta bulmaya çalıştığı şey imperyal toplumun

23 İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 392-401. Şahıslar gibi devletlerin de tabii ömürleri vardır derken bile bu süreyi üç nesle ayırmaktadır, bu sürecin tarihsel örneklerdeki aşamalarına değinmektedir: Savaşan nesil, tüketen nesil ve unutan nesil. Nitekim bir devletin tavırları da beş aşamada değişim gösterir: zafer, infirad, dinlenme, barış ve israf. Bu döngüler hiç tamamlanmayabilir, 120 yıl da sürebilir daha fazla veya az da çünkü İbn Haldun'un da Müzemmil Suresinden alıntılıdığı gibi "zamanı tayin ve tesbit eden Allah'tır".

24 İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 390-392.

kurulmasında ihtiyaç duyulan bu katılaşmaya karşı direncin kaynağını bulmaktı, bu ona göre asabiye idi, bedevilik idi, sürekli hareket halinde olmaktı.

Bir toplum veya topluluk bir imperyal topluma nasıl dönüşür? Roma kenti bir Roma imparatorluğuna dönüşürken neden Atina bir Grek imparatorluğuna dönüşmedi? Muhtemelen Roma bir kendilik üzerine kurulmadı da ondan. Atinalılar kendinden başkasını beğenmezken ki kendisi Dor istilalarının bir yan ürünü idi ve İyonyalıların, Fenikelilerin ve Mısırlıların birikimlerinden beslenmişti. Kendini beğenmiş kibirli bir Grek kimliği kendinden olmayanı barbar kabul ederken, Roma kendine Truva'yı ve Atina'yı örnek aldı. Fakat kendisi Atina olmadığı için hem kendini hem Atina olma halini aşarak ilerledi. Roma'yı bir anlatıya göre Atina'nın Truva'yı yıkmasından sonra buralara göç eden Truvalıların kurduğu söylenir. Hatta Roma'nın dini Antik-Yunan dininin tanrılarıydı ve Romalılar felsefeyi Atina okullarından öğreniyor ve bunu yaparken Yunanca'yı kullanıyorlardı. Zamanla Yunanca yerini bir başka Lingua Franca olarak Latinceye bırakacaktı. Roma önce yakın sonra uzak çevresini kendi bünyesine kattığında bu coğrafyaların kültürel birikimlerini de almaya devam etti. Roma imparatorluğu örneğinde devam edersek, imparatorluğa katılan halkların tanrıları bir tanrılar başkenti olan Roma kentinin panteonunda kendine diğer tanrılar arasında yer buluyordu. 5. Yüzyılda Roma her imparatorluğun yazgısıyla benzer olarak kendi başarısının doğurduğu sonuçlardan biri olan ve kendisinin bir parçası olmak isteyen barbar akınlarına maruz kaldı. Ama onlarda zamanla Romalılaştı, dilleri Latinceyle karıştı ve bugünkü Fransızca, Almanca, İtalyanca ve İngilizce gibi Latinleşmiş diller eski yerel dillerin yerini aldı. Kentler zamanla terkedilerek feodal bir Avrupa ortaya çıktı ama Roma imparatorluğunun asabiyesini Doğu Roma-Bizans ve Osmanlı devam ettirdi. İmparatorlukları kuranlar soylu ve hakikaten yerleşik ve homojen topluluklar değil yerinde duramayan, hırslı savaşçılar, yersiz-yurtsuz olma anlamında barbar, göçebe veya bedevi topluluklardır. İmparatorluk bir bedeviliktir.

Bu imperyal gelenek Osmanlı imparatorluğuna kadar devam etti. Osmanlılar sadece Roma değil, Bizans, Moğol, Çin, İran ve İslam-Arap imperyal geleneklerinin hakikaten muazzam bir karışımını kullandılar. Onlar seleflerinin güçlü yönlerini almış zayıf yönlerinden ders çıkarmışlardı. Mesela Moğolların dinsel farklılıkları pek umursamayan ilgisizlik karışımı hoşgörülü geleneğini aldılar. Bizans'ın giderek Ortodoks bir homojenliğine ve ona dışarıdan saldıran Frank bağınazlığına karşı Osmanlılar, gücünü milletler sisteminden alan, çok dinli ve kültürlü bir imparatorluk kurdular. Yunanca, Farsça, Arapça, Latince ve Türkçe dahil pek çok dilden özenle seçilen kavramlardan yepyeni bir imperyal dil bile inşa ettiler. Mesela Osmanlı'nın en güçlü

ve büyük olduğu dönemlerinde imparatorluk coğrafyasında yaşayan halkların çoğunluğu Müslüman değildi. Osmanlı İmparatorluğu bir sünger gibi diğer kültürleri ve toplulukları bir içe alma süreci ile büyüdü, dışladığı dışlamanın kendisi idi. Onu, dağılma sürecinde ortaya çıkan azınlık milliyetçiliklerinden daha çok Yeni-Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlar zayıf düşürdü. Kısacası Osmanlı asabiyesine zarar veren düşüncelerden belki de en başta geleni neo-Ottomanizm idi. Çünkü Osmanlılıkta bir kimlik ve mekân arayışına, bir merkez fikrine dayanıyordu. Yeni Osmanlıların da imparatorluğu kurtarmak için seçtikleri yol uçsuz bucaksız denizler, gökyüzü veya bilim-felsefe değil mevzi idi, yurttaşlığı mevzi ile tanımladıkça toprağın altını gencecik bedenlerle doldurmak ve taze kanla sulamak gerekecekti. Bir savaş gerekli idi ve bu yüzden evlatlarını emperyalist savaşlara soktular. “Bir karış toprağım olsun başka bir şey istemem” diyen mülksüz köylü ideolojisi ile vatanperverlik birbirini besliyordu.

İlber Ortaylı'nın son imparatorluk dediği²⁵ Osmanlı 20. yüzyıla kadar dirense de en genel haliyle bu emperyal gelenek sanayi ve Fransız devrimi sonraları ulusal emperyalizmle bozguna uğramıştı. Bununla birlikte ulusal emperyalizme karşı göçmenlerden (bedevilerden) oluşan yeni bir karma emperyal gelenek bugünkü Amerika Kıtasında doğuyordu. Yeni bir imparatorluk biçimi olarak ABD eski emperyal geleneği zamanla İngiliz ticaret imparatorluğu geleneği ile harmanlayarak ve Avrupa merkezli emperyalizm mücadelesini ve savaşımını küreselleştirerek günümüze kadar gelecek olan küresel hegemonyasını inşa edecekti. I. Dünya Savaşından itibaren Osmanlı gibi dağılan eski emperyal geleneklerden yeni onlarca ulus yaratma çabalarını destekleyen ve II. Dünya Savaşıyla ulusal emperyalizmleri sonlandıran ABD'nin imparatorluklar dünyasını sona erdirdiği söylenir. Kendisi bir imparatorluk biçimi olduğundan bu doğru değildir. Britanya hala bir bütün olarak kalabilmek için emperyal geleneğini (Brexit ile) simgesel olarak sürdürmeye çalışmakta ve Avrupa, Rusya ve Çin ise ABD'nin başını çektiği küresel askeri, ekonomik ve siyasi sistem içinde kendi imparatorluklarını genişletmeye çalışmaktadırlar.

Sonuç

İmperyal toplum değerlerin yokluğuna, inkarına veya inkâr edilebilirliğine dayanmaz, değerlerin inkârı aslında tek bir değeri, normu ve kimliği dayatmakla olur. İnanmak, sürdürmek veya muhafaza etmek bir çokluğu ve çeşitliği sürdürmek demektir, bir direnmedir. Herhangi bir değeri sürdürmek

25 İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 2- Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

onu bir fanusun içine hapsetmekle olmayacağından *İmperyal*, değerlerin birbirine örüldüğü, tanınır ve anlamlı kılındığı üretken ve dirençli bir toplumdur. Bazı değerlerin unutulması veya tedavülden kalkması böyle bir toplumda bozulma olarak okunmamalıdır. Zira bozulma değerlerin değersizleştirilmesi ve ardından satışı çıkarılmasıdır; bozulma her zaman açık bir inkârı, hakareti, gücü kötüye kullanmayı, sömürüyü, zora başvurmayı, hiyerarşik bir sınırlandırmayı ve sınıflandırmayı içerir. Bu coğrafya da emperyalizmin ve sözüm ona egemen ulus devletlerin (ulusal devlet demiyoruz çünkü çoğunun ulusallığı da kuşkuludur) düzenini bozacak olan farklı, dağınık, bedevi, devletsiz, yersiz yurtsuz ve her yerde olan bir topluluk veya topluluklar olmak zorundadır. Bunu kendini dayatmadan, emperyalizme ve ulus devletlerin yanaşması ve aracısı olmadan ve onlara da benzemeden (bir ulus inşa sürecine girmeden) yapacaktır. Hiçbir kültürel milliyetçiliğe ve soy-sopasabiyesine bulaşmayan, İbn Haldun'un arayıp dokunacak kadar yaklaştığı imperyal asabiyyeye sahip bir akım, bir fikir, bir topluluk elbette çıkacaktır. İmperyal toplum açık bir toplumdur, üniter değil liberal federatif bir yapı, bütünleşik (integrated) cumhuriyettir.

Kaynakça

- ARENDDT, Hannah, *İnsanlık Durumu*, çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- İbn Haldun, *Mukaddime I*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 2- Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZLER, Hayrettin, "Mahlaslar Deryası/Fikir Sahrası: Türk/İslam Sentezi ya da Antinomisi", *Muhafazakâr Düşünce*, Ankara, 2018, Sayı: 54, 15, ss. 245-270.
- ŞULE, Güngör Feyza, "Spinoza'da İyi ve Kötünün Conatus (En İyi Şekilde Varlıkta Kalmakta İsrar)", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul, 2015, Sayı: 20, ss. 131-142.